

'ברא הקב"ה יצר הרע, ברא לו תורה תבלין' – 'התורה היא תבלין ליצר הרע, כמו שאמרו ז"ל. ואפילו מי שאין לבו נקי לגמרי בהריגת היצר מכל וכל, אם הוא ממולא בדברי תורה כל צרכו, הרי היצר מתתבל להיות דבר הראוי...'. (צדקת הצדיק' רמ. ועוד האריך בענין זה בהרבה מאד מקומות בספריו, שביטול היצר אינה מטרת העבודה, אלא תיבולו ומיתוקו עד שיהא ראוי להשתמש בו כרצון השי"ת ואז הוא נעשה 'טוב מאד' כדרו"ל, וכמו שאמרו 'מיעוטו יפה'. ושימושו יחא לצורך 'חמידו דאורייתא' כמובא בזה"ק. וע"ע במצוטט בקדושין ל – חוברת י).

(ע"ב) 'חמש עבירות עבר אותו רשע... וכפר בעיקר, וכפר בתחיית המתים, ושט את הבכורה' – '...כי מאחר שניכר וגלוי שזה רע, מי יבחר ברע, אבל אז ההתגלות היתה רק ליעקב. ועשו נשאר בתוקף החושך יותר, כי אמר לרע טוב ושם חושך לאור. ואצל עשו היה גם כן זה נחשב לו לאור, מה שעמד לדעת דלית דין ולית דיין ולמה לו בכורה, ואין טוב כי אם אכול ושתה בתענוגים והנאות מורגשות גשמיות בפועל בעולם-הזה. וכדרך אפקורסי זמנינו שבפורקם עול תורה ומצוות מצוארם יתפארו שהגיעו לאור.

ועל כן אמר 'מכרה כיום' – בכ"ף הדמיון, וכמו שהוא היום ברור גמור, שאצל עשו היה נחשב בקשת יעקב בכורה שמתעה עצמו בדמיונות לקנות דבר שאין בו ממש. כי לא האמין בקדושה שיש בבכור שאינו מורגש, והוא מקבל דבר ממשי, מאכל ומשתה. ועל כן אמרו שאסף כת של פריצים... ניהוך עליו... – שהיה זה אצלו לחוכא.

ובאמת לא שייך מכירה בקדושת בכורה, אבל כפי מה שהיה באותו יום הבירור שלקח עשו כל הרע, היה הוא יכול ליקח תמורתו כל הטוב, שממילא היה נפרד מעשו ונשאר יעקב כולו טוב וזה כולו רע, והוא כעין מכירה. וזהו 'כיום'. ובפרק 'חלק' דרשו על פסוק 'ישליכם... כיום' – מה היום מאפיל ומאיר בו, וגם כאן היה מאפיל לעשו ומאיר ליעקב, ועשו חשב להיפך, ולא רצה להונות את יעקב לומר שנותן לו דבר חשוב, כי הוא היה פושט טלפיים לומר טהור אני, והיינו בעניני עולם הזה ובמה שבין אדם לחבירו מראה עצמו לאיש נאמן וטוב, וכדרך כל המתפקדים בני ערב-רב הבאים מסטרא דידיה, ואמר לו האמת שאצלו, כי הולך למות ואין בשאול תענוג, ומה הנאת עולם-הזה יש מהבכורה, ולפי שיעקב עם כל זאת נתרצה לתת לו המאכל תמורתו, מכר לו והיה לשחוק בעיניו, ובחוכא זו נגמר הדבר שחתם הקב"ה על זה, כמו שאמרו במדרש'. (קדושת השבת' לר"צ הכהן, מאמר ז, עמ' 44).

דף יז

'שלשה לא שלט בהן יצר הרע' – פרשו התוס' שאין הכוונה שלא שלט כלל, שאם כן, לא היו מקבלים שכר, שאין כאן בחירה, אלא כיון שהיו מתאמצין כל כך להתרחק מן העבירה, סיעים הקב"ה מכאן ואילך שלא שלט בהם היצר הרע. (סיימו התוס' בדבר טוב, ולכך הפכו את סדר הדיבורים).

יש מי שפרש הדברים, על דרך שכתב הרמב"ם (תשובה ו) שלעתיים ומענישים את המרבה להרשיע, בנטילת הבחירה ממנו, כענין חיזוק לב פרעה. ואף כאן, במידה טובה, ניתן להתקרב כל כך אל השי"ת עד שתהא מסולקת ממנו הבחירה להרשיע. (ברכת אברהם).

(וכיסוד הזה יש ב'שפת אמת' (ריש האינו ובכ"מ).

וכן האריך בזה ב'משך חכמה' על משה רבינו שהגיע למדרגה זו, ולכך נאמר בו 'גם בך יאמינו לעולם', לפי שנתקדש כמלאכים ושוב לא יחטא. וצריך לומר שהוא פרש בדרך אחרת את האמור כאן, שהרי כאן מנו את האבות ולא את משה. ואפשר שלא ניטלה מהם הבחירה לגמרי אלא כענין הבחירה שהיתה לאדם הראשון קודם החטא, כבחירה שכלית בין אמת לשקר, ללא משיכה לרע. וזהו 'לא שלט בהן יצר הרע', שהיצר היה חיצוני מהם, כענין הנחש הקדמוני. וכן מדויק לשון הכתוב 'לבי חלל בקרבי' וע' לשון רש"י).

'ששה לא שלט בהן מלאך המות...' – 'אלא מתו בנשיקה על פי שכינה' (רש"י).
 על 'מיתת נשיקה' ומיתתן של צדיקים ותלמידי חכמים – ע' שהש"ר א,ה; רבנו בחיי – ר"פ אמור; 'כלי יקר' ו'פנים יפות'
 שם; תיקוני זהר קמו: אור החיים – בחקותי כו,יא – מצויין כל זה ב'מגדים חדשים' שבת ל: ע"ש.

'ארבעה מתו בעטיו של נחש... וישי אבי דוד' – מובא בספרים, שענין 'עטיו של נחש' מכוון
 על אותה זוהמה שהטיל הנחש בחוה (ע' שבת קמו ועוד), ועל ידי כך באה המיתה לכל תולדותיה. (וכמו
 שאמרו שם, שכשעמדו ישראל נגד ההר פסקה וזהמתן, וזהו שכתוב 'אני אמרתי א' אתם... (במעמד מתן תורה)
 אכן כאדם תמותון' – שחזרו לסורן במעשה העגל ושבה ונגזרה עליהם המיתה).
 וזה ענין פגם הברית, שאמרו (ויקרא רבה ריש תזריע, ועוד) שאפילו חסיד שבחסידיים מתכוין להנאת
 עצמו, ולמדו זאת מהפסוק 'הן בעוון (מלא) חוללתי ובחטא יחמתני אמי', שאמרו דוד, וכלפי ישי
 הדברים אמורים – והרי אמרו כאן על ישי שלא חטא? אלא ודאי הוא הוא 'עטיו של נחש'. ואילו
 היה האדם נקי בשלימות מכל וכל בתאוה זו – היה חי לעולם. (עפ"י צדקת הצדיק קמו קנו רנו; פוקד
 עקרים עמ' 38, קונטרס 'עמלה של תורה' ג. וע"ע בזה 'דרך פיקודיך' – מ"ע א; 'סוד מרע ועשה טוב' – מ"א. וע' משך
 חכמה – בראשית ג,ד).

פרק שני – 'לא יחפור'

'לא יחפור אדם בור סמוך לבורו של חברו... ולא אמת המים...' – שיטת התוס' (עפ"י הגמרא
 דלהלן י"ט), שמדובר בחפירות שיש בתוכן מים, ומשום הזק הלכות לכותל, אבל ביבשות – אין צריך
 להרחיק.

ואולם כמה ראשונים חולקים (רמב"ן, רשב"א. וכ"פ בטור ח"מ – לפירוש הב"י. והדרישה שם פרש דעת הטור
 כהתוס') וסוברים שצריך להרחיק ג' טפחים (בנוסף לסיוד, למסקנת ההלכה) גם בבור שאין בו מים,
 משום הרפיית הקרקע בחפירת הבור, כענין הרחקת המחרישה שבהמשך המשנה. ולהתוס', נצטרך
 לחלק בין המחרישה שחורשת לאורך הכותל ובין בור. (ע' ב'בית הלוי' ח"ב מו,ג ד).

'לא יחפור... איתמר, הבא לסמוך בצד המצר...' – הנה כמה כללים ועקרונות ביסוד הלכות
 הרחקות נזיקין, השייכים לפרק זה:

'... והמדקדק בפרק 'לא יחפור', דשיערו חכמים בכל דבר ודבר לפי מה שראוי להזיק כתבו
 השיעורים, והיכא שאין ידוע, כתבו 'בכדי שלא יזיק', כדתנן: 'ומרחיק מנטיעותיו של חברו ומניחו
 בכדי שלא יזיק' – כי דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, והקפידה תורה שלא יעשה אדם בתוך
 שלו, דבר הגורם הזיק לחברו... (מתוך שו"ת הרא"ש קת,י)

– 'נראה דענין קביעות ההרחקות נמסרה לחכמים, כי לעולם אין שימושי בני אדם מצטמצמים כל
 אחד בחלקו, כי החופר בור בצד המצר משמש קרקע של חברו לו לכותל, והנוטע אילן, שרשיו
 נכנסין לחברו, וכן בחלונות, וכן בכל הרחקות השנויות. ונצטוינו שחכמים ישקלו הדברים כפי
 הראוי והנכון לפי טבע העולם, ומה שראו חכמים להתיר, על כרחו משועבד חלק שמעון לראובן
 לתשמיש זה, ואם הוא מוחה בו באלמות נגד הדין, הרי זה כמזיק בגרמא והוא אבוריהו דגזל. ומה
 שאסרו חכמים, אם ראובן עושה באלמות הרי זה מזיק לחברו'. (חזו"א ב"ב יא,א. עוד על גדר דין הרחקת
 נזיקין, אם יסודו וממילא נסתעף זכות ממנו, או להפך, יסוד הדין הוא הגדרת הזכויות שיש לכל שכן, וממילא
 כאשר פוגע אחד בזכות זו, הרי נחשב ל'מזיק' – ע' בחדושי ר' אריה ליב – ח"א צו).

– ... ואמנם, ענין נזקי שכנים תלוי לפי ישוב העולם, וכל שעל המזיק קשה הזהירות ביותר, ואם אנו מחייבים אותו בכך אנו מקפחים את ישובו בעולם, או אין אנו חושבין זה לנזק אלא זהו ישובו של עולם...! (שם, ב"ק יא, כ)

'מתניתין שבאו לחפור בבת אחת' – לאו דוקא שחופר ממש עמו, אלא גם כשאומר לו כשבא לחפור, ברצוני גם כן לחפור עתה בור בקצה רשותי. (עפ"י קצות החשן קנה סק"י)

'תא שמע: מרחיקין את הגפת ואת הזבל...' – ולרבא היה צריך לאסור הנחתם גם כאשר אין כותל בנוי, ואין להתיר לו להניח עתה ויטלנו כשהלה ירצה לבנות – כתבו התוס' – לפי שיש כבר עתה נזק בהנחתם להעמדת הכותל בעתיד. או מפני שיש טורח בסילוקן, ויכול לטעון כנגדו, שמא לא תמהר לסלקם כשארצה לבנות הכותל, ואצטרך להתעצם אתך בדין. ורבנו יונה תירץ, שחושש שמא יחזיק בסמיכת דברים אלו שלש שנים, ויטעון 'חזקה' עליהם. וזהו גם טעמו של רבא שאין אדם סומך בור למיצר חברו. ואין אומרים, יסמוך, וכשיבוא הלה לבנות כותל או בור, יסתום זה את בורו – לפי שיכול לטעון, שמא תחזיק עלי ג' שנים. ומזה דקדק, שאין אדם רשאי לפתוח חלון לחורבתו של חברו, שיכול הלה לומר, שמא כשאמלך לבנות חורבתי, תטען חזקה להזיקני בהזק-ראיה וגם תזיקני להרחיק ד' אמות מכנגד חלונך. והרא"ש חלק על שיטתו, שאם אכן היה מותר לסמוך גפת כשאין שם כותל או בור – שוב לא יוכל לטעון טענת 'חזקה' לעולם, כיון שאינו מזיק לו עתה ואין הלה יכול למחות, וכל מקום שאי אפשר למחות – אינה חזקה. ולכן אם פתח חלון לחורבת חברו, ואחר כך בנאה – יכול לדרוש ממנו לסתום חלונו. וע"ע חזון איש – ב"ב י, בבאור מהלוקתם.

(הגרעק"א (בשו"ת, קנא), תמה על פי מה שהוכיח בדעת הרא"ש, (ומחלוקת הראשונים בדבר), שלפי אביי, כל שסמך בהתר, אם בנה אחר כך השני את כותלו, אין צריך זה להרחיק נזקיו. וחיידש שם, שגפת זבל – לדעת הרא"ש – נידונים כ'גירי דיליה' אף לאביי, וכמזיק בידים הוא, ולכן צריך אחר כך לסלקו, כאשר בא לשם הדבר הניזק. ואעפ"כ לכתחילה מותר לו לסמוך, מפני שלדעת אביי אין בטענת 'איני חפץ להתעצם עמך בדין' כדי לחייב הרחקה כבר מעתה. ולרבא הרי זו טענה. וע"ע חזון איש – ב"ב י, ח שנטה מדרך הגרעק"א, וע"ע בנתי"מ קנה סק"ב ובחדושי הגרנ"ט – קעא). לאחר אריכות רבה בדינים אלו, הסיק רעק"א לענין פתיחת חלון לחורבת חברו, שאם כבר פתח – צריך לסתום כאשר הלה נמלך לבנות את חורבתו. ופתיחת חלון לכתחילה על מנת לסלקנו אח"כ – נשאר ב'צריך עיון' לדינא (האם שייכת כאן טענת 'קים לי' כהרא"ש שמותר לפתוח, או שמא יכול לטעון חברו, שמא למחר יבוא ב"ד ויפטור אותך מלסותמו, כדעת רבנו יונה ושאר פוסקים). וגפת זבל וכו' – מותר לסמוך אף אם אין בדעתו לסלקו לעולם. (ששיטת התוס' וסייעתם, שלפי מסקנת הסוגיא, כל שאינו 'גירי דיליה' כחפירת בור בידים, מודה רבא שמותר לסמוך, ויכול המזיק לומר 'קים לי' כשיטה זו, לפי שנחשב כמוחזק, כיון שיש ספק בשורש הדבר אם נקרא 'מזיק' אם לאו. וכן העלה בחזו"א (ב"ב י, טז) להלכה, להתיר סמיכת גפת למיצר, ואף אם אח"כ בנה הלה כותל – אין צריך להרחיק. (באיה"ש הסתפק לומר שאם אכן הגפת הזיקה לכותל אח"כ, שמא חייב לשלם בדיני שמים, שהרי כתבו ראשונים ש'עשה קצת שלא כהוגן'. ולא הכריע).

דף יח

'טעמא דמשום כדי עבודת הכרם, הא לאו משום כדי עבודת הכרם, סמיך...' – אף על פי שהאילן יונק משדה חברו, אין יכול לעכב עליו, שכך היא חלוקת הארץ לבני אדם, שכל אחד יש

רבי נתן – בימי מלכת שבא היה; חכמים אומרים: בימי כשדים (=נבוכדנצר) היה; יש אומרים: בימי יעקב היה, ודינה בת יעקב נשא.
 כל התנאים הנ"ל, סוברים שהיה מישראל, מלבד לדעת 'יש אומרים'. (וכן דעת הברייתא, שהיה מחסידי אומות העולם, ולבסוף נטרד מן העולם. וכן דעת רבא. עתוס').
 כתב רש"י לדעת האומר 'משל היה' – ללמוד ממנו תשובת המקטרגים על מדת הדין, ושאינן אדם נתפס על צערו.

דף יז

ל.ב. א. אלו שהטעימן הקב"ה בעולם הזה מעין עולם הבא?

ב. אלו שלא שלט בהם יצר הרע?

ג. אלו שלא שלט בהם מלאך המות, אלא מתו בנשיקה עפ"י שכינה?

ד. אלו שלא שלטה בהם רמה ותולעה?

ה. אלו שמתו בעטיו של נחש?

א. אברהם יצחק ויעקב. (ואף איוב הטעימוהו בדבר אחד מעין עולם הבא, ואולם האבות נהנו מעין עולם הבא מכל וכל. תוס').

ב. אברהם יצחק ויעקב, ויש אומרים: אף דוד. (אין הכוונה שלא שלט כלל, אלא כיון שראה הקב"ה שהיו מתאמצין להתרחק מן העבירה, סייעם מכאן ואילך שלא שלט בהם היצר הרע. תוס').

ג. אברהם יצחק ויעקב, משה אהרן ומרים.

ד. אברהם יצחק ויעקב, משה אהרן ומרים, ובנימין בן יעקב. וי"א: אף דוד.

ה. בנימין בן יעקב, עמרם בן משה, ישי אבי דוד וכלאב בן דוד.

פרק שני – 'לא יחפור'

ל.ג. הבא לחפור בור בקצה רשותו, סמוך לרשות חבירו – כמה צריך להרחיק?

נחלקו אב"י ורבא בדבר: לאב"י סומך למיצר, ולרבא צריך הרחקה ג' טפחים. ללשנא קמא – בשדה העשויה לבורות (כגון בית השלחין, שצריכה לבורות מים), לדעת כולם אינו סומך. ומחלוקתם בשדה שאינה עשויה לבורות. וללשנא בתרא, מחלוקתם בשדה העשויה לבורות, אבל בשדה שאינה עשויה לבורות – דברי הכל סומך. (והלכה כרבא וכלשנא בתרא, שאם עשויה לבורות אינו סומך, ואם אינה עשויה לבורות – סומך).
 באו לחפור בבת אחת – כל אחד מרחיק ג' טפחים. (והוא הדין כשבא זה לחפור אומר לו שברצונו גם הוא לחפור. ע' קצוה"ח קנה סק"י).

ואם כשבא לחפור, כבר קיים בקצה רשותו של חברו בור, שחפרו בהתר – כתבו תוס', וכן שיטת הרמב"ם, שצריך להרחיק ממנו ו' טפחים. ויש חולקים, שאינו מרחיק אלא ג' – ע' חדושי הרמב"ן.

בסלע הבא בידים (=שמתפורר בקלות) אף אב"י מודה שצריך הרחקה ג' ט. (ורבנו תם אין סובר כן, וגרסתו בגמרא שונה).